

آشنایی با دانش آزاد

دانیال بهزادی*

۲۸ مرداد ۱۳۹۲

چکیده

بی‌شک این روزها اکثر علاقه‌مندان به تکنولوژی با مفهومی به نام نرم‌افزار آزاد آشنا هستند و از رشد پرشتاب و روزافزون این نرم‌افزارها در جامعه‌ی نرم‌افزاری باخبر. با این حال عاملی که موجب این ازدیاد سرعت شده و نرم‌افزارهای آزاد بر پایه‌ی آن شکل گرفته‌اند از دید بسیاری از مردم پنهان مانده است. در این جستار بر آنیم تا این عامل یعنی *دانش آزاد* را بیش‌تر بشناسیم و با توجه به تجربه‌های موجود، مفاهیم آن را در دیگر حوزه‌ها نیز گسترش دهیم.

مقدمه

با وجود این حقیقت که جامعه‌ی نرم‌افزاری مانند اکثر علوم دیگر در ابتدای روند شکل‌گیری خود به صورت آزادانه رشد کرد و در آن همه‌ی متخصصین، نرم‌افزارهای خود را آزادانه و مشتاقانه با یکدیگر به اشتراک می‌گذاشتند، در سال‌های انتهایی دهه‌ی ۷۰ و ابتدای دهه‌ی ۸۰ تلاش‌های افرادی چون بیل‌گیتس^۱ برای از بین بردن این آزادی‌ها تا حد زیادی به ثمر نشست و در آن سال‌ها شاهد جامعه‌ای مملو از نرم‌افزارهای انحصاری بودیم. تا زمانی که فردی به نام ریچارد استالمن^۲ بدون هیچ سرمایه‌ی مالی و حمایت قانونی جنبشی را با نام نرم‌افزار آزاد پایه‌گذاری کرد که شرح روند آن از موضع این جستار خارج است. آنچه که ما بدان خواهیم پرداخت، شناخت اثرات روش انحصاری و راهکار دانش آزاد برای آن در دو حوزه‌ی آموزش و تولید است.

*Danial Behzadi – dani.behzi@ubuntu.com

^۱William Henry Gates III

^۲Richard Matthew Stallman

۱ آموزش

۱.۱ بررسی وضعیت کنونی

سامانه‌ی آموزشی کنونی، سازوکاری برای تمیز دادن استاد و استادنما ندارد، از این رو هر روز شاهد حضور افراد بیش‌تری در این نظام هستیم که نه تنها از توان خود برای تربیت دانشجویان مشتاق بهره نمی‌برند، بلکه موجب کند شدن و حتا انحراف مسیر یادگیری آنان نیز می‌شوند.

یک ضعف دیگر وضعیت کنونی آموزش، در دست‌رس نبودن آموزش یکسان و دارای بالاترین کیفیت برای همه‌ی افراد علاقه‌مند است. بخش کوچکی از این امر را می‌توان به علت محدودیت زمانی و مکانی در این نظام دانست، ولی مهم‌ترین دلیل آن تجارت‌محور بودن این‌گونه آموزش و نگاه منفعت‌طلبانه‌ی مالی به آن است که بر مبنای آن نه می‌توان و نه باید آموزش باکیفیت را برای همگان فراهم کرد، زیرا که می‌پندارد اگر آموزش با کیفیت و رایگان برای همه وجود داشته باشد، موجب زیان وی شده و از این رو با تمام توان به مبارزه با گسترش علم در جهان می‌پردازد.

از دیگر انحرافات سامانه‌ی آموزش کنونی می‌توان به جدا کردن دانش و دانش‌جو به هر روش ممکن اشاره کرد. در بیان روشن‌تر، دانش و دانش‌جو خواهند توانست در کنار یک‌دیگر از زیر سلطه‌ی مافیای آموزشی بیرون آمده و روی پای خود بایستند و این امر برای آنان به هیچ وجه خوشایند نیست؛ از این رو نظام آموزشی را از ابتدا به گونه‌ای طراحی کرده‌اند تا دانش‌جویی که باید خالق آینده‌ی دانش باشد را مطیع و فرمان‌بردار خود و جدا از افراد دیگر جامعه بار بیاورند.

مصرف‌گرایی دیگر معضل حیطه‌ی آموزشی امروز است. شاید یکی از دلایلی که امروزه بسیاری از انسان‌ها به سختی باور می‌کنند که کمک به دیگران چه قدر سودمند است، محیط تربیتی‌ای باشد که سعی دارد ارزش انسان‌ها را به میزان چیزهایی که فقط آن‌ها می‌دانند نسبت دهد.

در نهایت بزرگ‌ترین مشکل نظام کنونی آموزش، اطلاعات‌گرا بودن آن است. تشریح این موضع خود همایشی جداگانه می‌طلبد، ولی در همین مقدار اشاره شود که سامانه‌های آموزشی کنونی، به جای پرورش دانشمند و خردمند، تنها تلاش می‌کنند افرادی را به جامعه تحویل دهند که دارای اطلاعات انباشته شده‌ی بسیار بوده و به‌جای توان پردازشی، به‌مثابه واحدهای حافظه عمل کنند.

نظام آموزشی کنونی در راستای رسیدن به این اهداف از ساز و کارهایی بهره می‌برد که در ادامه به چند نمونه از آن‌ها اشاره می‌کنم:

- هرچه سخت‌تر نمودن شرایط ورود به جرگه‌ی اهل دانش
 - تبلیغ برای بی‌ارزش معرفی کردن افراد خارج از این ساز و کار
 - مبارزه با افراد دانشمندی که از این نظام خارج شده‌اند
 - تلاش برای خرید استادان واقعی یا جایگزین کردن آنان با استادنماها
- خواهیم دید که عامل به‌وجود آورنده‌ی چنین وضعیتی چیزی نیست جز رقابت!

۲.۱ راهکار دانش آزاد

در دانش آزاد قبل از هرچیز باید بدین نکته توجه داشت که مطلقاً هیچ‌گونه فعالیتی در این حیطه، اجباری نبوده و همه‌چیز کاملاً اختیاری و با خواست قلبی خود افراد برای انجام آن است. از این رو کسی که مشتاق آموزش گرفتن است با علاقه‌ی خود اقدام به یادگیری می‌کند و از طرف دیگر آموزش‌دهندگان نیز نه از روی وظیفه‌ی قانونی، بلکه با میل خود برای کمک به جامعه به منظور بالاتر بردن سطح دانایی خود و دیگر افراد جامعه اقدام به این امر می‌کند. پس در این ساز و کار با مشکلی به نام استادانما یا ضداستاد روبه‌رو نیستیم.

از آن‌جا که منابع آموزشی، آزادانه در اختیار همگان قرار دارد و همه قادر به مشاهده و بهبود این منابع هستند، منابع در زمان کوتاهی خالی از اشکال شده و غنی‌تر می‌شود و کیفیت آن هرروز بالا و بالاتر خواهد رفت. مثال بارز این ادعا را می‌توان در دانشنامه‌ی آزاد ویکی‌پدیا^۲ که بی‌شک از بزرگ‌ترین اقدامات در حیطه‌ی دانش آزاد می‌باشد مشاهده نمود.

محدودیت‌های زمانی و مکانی نمی‌تواند مشکل چندانی برای نشر دانش آزاد بیافریند، زیرا که به دلیل ماهیت آزاد آن، راهکارهای کاهنده‌ی هزینه، برخلاف نظام کنونی آموزشی، در این سامانه با توان و خواست جامعه به راحتی قابل اجرا و پیاده‌سازی است. این راهکارها علاوه بر از میان بردن محدودیت‌ها، در کاهش چشم‌گیر هزینه‌های آموزشی نیز بسیار مؤثر هستند.

نکته‌ی دیگری که باید بدان توجه داشت این است که در دانش آزاد، تولیدکنندگان همان مصرف‌کنندگان هستند. افراد درون این سامانه به جای از بر کردن اطلاعات و داده‌ها، تشویق به یادگیری روش استفاده از دانسته‌های خود و اطلاعات موجود می‌شوند و از این‌رو می‌توانند از دانش خود برای حل مسائل جدیدتر و تولید دانش بیشتر استفاده کنند، از آن‌جا که دانش آزاد همواره تأکید می‌کند که موفقیت فرد در سودمند بودن وی برای جامعه است، دانش تولیدی هر فرد به سرعت به تمام جامعه باز می‌گردد. یعنی پیش‌رفت علمی و تولید دانش هرکدام از اعضای جامعه، به معنای پیش‌رفت و افزایش سطح دانش تمام افراد آن جامعه است که این به نوبه‌ی خود شرایط تولید دانش جدیدتر را برای تمام اعضای دیگر جامعه نیز فراهم می‌آورد. این عمل موجب افزایش سرعت رشد دانش در جامعه‌ی بر مبنای دانش آزاد، می‌شود.

به بیان روشن‌تر در دانش آزاد همکاری، جای رقابت را گرفته است و در مواردی هم که اختلاف نظر وجود دارد، گروه‌های مختلف با افکار گوناگون در کنار هم کار کرده و با طیب خاطر از دستاوردهای یک‌دیگر برای بهبود کار خود و دیگران بهره می‌گیرند. در این حالت نیز پیش‌رفت تک‌تک آن‌ها به معنای پیش‌رفت جامعه است.

^۲Wikipedia

۲ تولید

۱.۲ بررسی وضعیت کنونی

در حال حاضر حجم عظیمی از تولیدات هر روزه راهی بازار می‌شود. اما در میان این تولیدات باید دید که چه مقدار از آن‌ها به نیازهای واقعی جامعه پاسخ می‌دهند و کدام یک، هیچ تأثیری بر روند زندگی افراد ندارند و یا حتی زیان‌بخش می‌باشند. به عقیده‌ی نگارنده تنها بخش کوچکی از تولیدات امروز پاسخ‌گوی نیازهای واقعی مخاطبین هستند. در جامعه‌ی تبلیغات‌زده‌ی امروزی بسیاری از کالاها و خدمات پس از تولید شدن در پی ایجاد خریدار برای آن افتاده و با استفاده از فنون بازاریابی اقدام به ایجاد نیازهای کاذب می‌کنند تا با فریب مردم، آن کالاها را به عنوان پاسخی به نیازهایشان معرفی کنند. هم‌چنین از فنون دیگر تولیدکنندگان کاذب، می‌توان به تعمیم نیازهای قشری خاص به تمام جامعه اشاره کرد.

تولیدکنندگان امروزی نهایت تلاش خود را انجام می‌دهند تا جامعه را از استفاده‌ی بدون اجازه از محصولاتشان بازدارند. در این میان استفاده از برخی سخت‌تر است مانند تکنولوژی‌های صنعتی، الکترونیکی و... که با وضع قوانینی به سادگی قابل مهار هستند و استفاده از گروهی دیگر مانند آثار هنری، علمی، نرم‌افزاری و... آسان‌تر است که در این مورد قانون به تنهایی پاسخ‌گو نیست. پس در کنار وضع قوانین، از تبلیغات و فرهنگ‌سازی نیز استفاده می‌شود. مثال این امر را می‌توان در وضع قانون ظالمانه‌ی حق رونوشت^۴ و هم‌چنین قانون نسبتاً جدیدتر و بی‌سروصداتر، ولی مخرب‌تر حمایت از ایده‌ها^۵ دید. با این حال روزه‌روز شاهد این واقعیت هستیم که استفاده‌ی بدون اجازه از محصولات، شتاب بیش‌تری می‌گیرد. از دیگر معضلات سامانه‌ی تولید امروزی، می‌توان به بریز و پاش‌های مالی و اسراف‌های بیهوده در فرایند تولید اشاره کرد. برای مثال کتابی که می‌تواند به صورت الکترونیکی نوشته و منتشر شود، بارها بر روی کاغذ چاپ شده و نتیجه نیز به صورت چاپ شده بر روی کاغذ و در فروشگاه‌های کتاب به دست مصرف‌کننده می‌رسد. ناگفته پیداست که هزینه‌های مربوط به کاغذ، چاپ، حمل و نقل، اداری و فروشگاه و... از جیب مصرف‌کننده‌ی نهایی برداشته می‌شود.

از دیگر مشکلات در عرصه‌ی تولید مرسوم، این است که اصولاً امکان تولید محصول را بدون وجود سرمایه‌ی نخستین ناممکن می‌کند. جالب این که ساز و کار مرسوم حتی از پذیرش این مورد به عنوان مشکل بزرگ خود سر باز می‌زند و آن را به عنوان امری بدیهی معرفی می‌کند. با این حال با نگاهی به پروژه‌های آزادی که در خارج از این نظام تولید و منتشر شده‌اند می‌توان دریافت که این ادعا تا حد زیادی به دور از واقعیت بوده و بیش‌تر به منظور فریب افکار عمومی مطرح شده است.

^۴ Copyright

^۵ Patent

۲.۲ راهکار دانش آزاد

نکته‌ی جالب در مورد سامانه‌ی دانش آزاد این است که فرایند تولید در آن به صورت عکس فرایند تولید مرسوم بوده و از انتهای آن به سمت ابتدای آن می‌رود. در این سامانه ابتدا باید نیازی به وجود بیاید که برای رفع آن محصولی تولید شود و تا این نیاز حس نشود و جامعه برای رفع آن دست به کار نشود، هیچ محصولی هم وجود نخواهد داشت. بنا بر این نه‌تنها در آن محصولی تولید نخواهد شد که بدون مشتری باشد، بلکه به جای ایجاد نیازهای کاذب، رفته رفته نیازهای واقعی پاسخ داده شده و در طولانی مدت می‌تواند به اقتناع داخلی برسد.

در سامانه‌ی دانش آزاد عموماً تولید کننده، خود نخستین مصرف کننده‌ی محصول خود می‌باشد، پس این اطمینان وجود دارد که در تولید محصول، داشتن کیفیت قابل قبول نیز مورد توجه قرار گرفته است. هم‌چنین از آنجا که هدف تولید کننده از ایجاد محصول، پاسخ‌گویی به نیاز خود است، با تولید محصول به هدف خود رسیده است و با دادن اجازه‌ی استفاده از محصول خود به دیگران، هزینه‌ی تولید آن محصول را برای افراد نیازمند بعدی از بین می‌برد تا هزینه‌های مورد نیاز به جای تولید دوباره‌ی همان محصول، صرف ارتقا و بهبود آن، یا تولید محصولات جدیدتر شود.

از آنجا که هزینه‌ی تولید برعهده‌ی خود جامعه است، همواره تلاش می‌شود راهکارهای جدیدتر و با هزینه‌ی کمتر یافته شود و در آن از اسراف‌های معمول خبری نیست. حجم عظیمی از این کاهش هزینه‌ها در این سامانه از طریق حذف واسطه‌ها و ارتباط مستقیم بین تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان اتفاق می‌افتد. به عنوان مثال در این زمینه می‌توان به نحوه‌ی به اشتراک گذاری پرونده‌ها اشاره کرد. در گذشته برای به اشتراک گذاری یک فیلم سینمایی، تولید کننده باید هزینه‌ی پهنای باند بالایی را برای هر کاربر پرداخت می‌کرد. سپس جامعه به توسعه‌ی پروتکل تورنت^۶ پرداخت که این مقدار را از متوسط یک گیگابایت به ازای هر مصرف کننده به مقدار صد کیلوبایت رساند. مدتی بعد با ابداع مگنت^۷ این مقدار باز هم کوچک‌تر شد و به چند بیت رسید. همان گونه که مشاهده می‌شود در این میان هزینه‌ی بسیاری با نوآوری جامعه، از دوش جامعه برداشته شد.

با پایین آمدن هزینه‌ها و تقسیم آن‌ها بین همه‌ی جامعه، رفته رفته فرایند تولید، آن‌چنان کم‌هزینه می‌شود که بدون سرمایه‌ی زیاد نخستین نیز، می‌توان به تولید و انتشار محصولات خود پرداخت. این کم شدن هزینه‌ی تولید و هزینه‌ی نهایی موجب می‌شود به میزان تقاضا، عرضه وجود داشته باشد و این امر به تدریج به افراد قشر نیازمند، کمک خواهد کرد تا بتوانند به تأمین خواسته‌های خود بپردازند و از سطح زندگی قابل قبولی برخوردار شوند.

^۶Torrent

^۷Magnet

۳ دانش آزاد

۱.۳ تعریف

با توجه به آنچه تا کنون مطرح شد می‌توان این‌گونه بیان کرد که دانش آزاد روشی است که در آن تولید کننده، مصرف کننده، آموزش دهنده و حامی دانش مردم هستند، روش کسب دانش همگانی است و زنده ماندن دانش وابسته به مردم است. تولید کنندگان دانش تنها با حمایت هواداران خود می‌توانند به کارشان ادامه دهند و تنها به حمایت کسانی نیاز است که جز خود، به جامعه‌ی خود نیز اهمیت بدهند.

۲.۳ سخن مخالفان

انحصاری نبودن یعنی تجاوز به حقوق تولید کننده‌ی دانش و سودآور نبودن تولید دانش که باعث بی‌میلی تولید کننده به فعالیت برای تولید محصول جدید می‌شود. پس برای رشد بیش‌تر دانش در جامعه باید تولید کننده‌ی دانش را در برابر جامعه محافظت کنیم.

دانش آزاد نمی‌تواند درآمد مورد نیاز برای امرار معاش تولید کننده را فراهم کند و کسی که دانش خود را آزادانه منتشر کند به نام کمک به جامعه خودش را نابود می‌کند. همواره باید کوشید کسی نتواند دانش شما را به دست آورد، مگر این که قبلاً هزینه‌ای برای این کار پرداخت کرده باشد، زیرا شما هم برای به دست آوردن آن هزینه پرداخته‌اید.

۳.۳ حرف آخر

انحصار دانش به هر شکلی که باشد، اگر نگوییم بزرگ‌ترین جنایت در حق بشریت است، یکی از بزرگ‌ترین خیانت‌هایی است که تا کنون صورت گرفته است. نسل‌کشی فرهنگی یعنی محروم کردن مردم از به دست آوردن دانش، خواه به زور، به وسیله‌ی قانون، یا با افزایش هزینه‌ی آموزش و دشوار نمودن شرایط دستیابی به دانش. این کار مردم را به استفاده‌ی غیراخلاقی از زحمت دیگران عادت می‌دهد و جامعه را به زوال اخلاقی مرگ‌باری رهنمون می‌کند. زوالی که پیش از همه گریبان‌گیر دانشمندان آن جامعه شده و پس از آن تک‌تک مردمان جامعه را نابود خواهد کرد. در این صورت دانشمندان ناگزیر به ترک جامعه‌ی خود و بردگی در راستای اهداف انحصارگران علیه مردم جامعه خواهند بود.